

O KMEČKI KULTURI¹

MIRAN PUCONJA

Kmet, ki je po letu 1848 postal lastnik zemlje, je z naraščajočo narodno zavestjo tvoril temelj narodno-prebudnega gibanja. Iz nastajajočih gospodarskih in kulturnih organizacij je raslo tkivo političnega življenja kmetov. Zaradi gospodarske krize v času karadžordževićavske Jugoslavije je med drugo svetovno vojno nemška okupacijska oblast zlahka uvedla nekaj gospodarskih inovacij in obnovila staro štajersko tržišče. Racionalizacija kmetijstva po drugi svetovni vojni je ukinila tradicionalne oblike kmetovanja, s tem pa bistveno spremenila tudi miselnost kmečkega človeka. Dotedanjo samopreživetveno vlogo kmetij je nadomestila tržna usmerjenost kmečkih gospodarstev. Izvirne prvine kmečke kulture izginjajo; nadomešča jih sodobna množična kultura.

Ključne besede: vaška skupnost, kmečka miselnost, kmečka kultura.

After the land reform of 1848, when farmers were allowed to become landowners, this social class became the basis of the gradually awakening national awareness. The newly formed economic and cultural associations of farmers became the fabric of their political movement. Due to the pressing economic depression in Yugoslavia during the rule of the Karađorđević family, during the Second World War the German occupational government had no difficulties in introducing several economic reforms and in renewing the previous markets of Štajersko. Rationalization of agriculture, which was introduced after the war, dispensed with old, traditional agricultural forms, thus greatly affecting the farmers' ways of thinking. Once self-sufficient farms were replaced by market-oriented agricultural homesteads, a result of which is a gradual disappearance of original agricultural elements that are being replaced by modern mass culture.

Keywords: village community, agricultural mentality, farming culture.

UVOD

Danes živijo v Sloveniji le še štirje odstotki prebivalstva, ki mu je kmetijstvo izključni vir preživljanja. Vendar je ob tem še dovolj visok odstotek tistih, ki na kakršen koli način ostajajo v stiku z zemljo in tako predstavljajo tudi v deagrariziranem okolju nekakšen kmečki kontinuum. Tako prva kakor tudi druga ugotovitev nas spodbujata k odgovoru na vprašanje, v čem je bistvo kmečke kulture. Menimo, da analizi predmetnega področja kmečke kulture bolj ustreza oznaka ljudska kultura.

Kmečka kultura je prav gotovo v največji meri predhodnica kulture moderne človeške družbe. Rajko Ložar [1944] je videl v kmetovalcih nosilce kulturnega sinkretizma v razponu od prazgodovine pa vse do najnovejšega časa. Zato mu je ljudska kultura zamejljivo podro-

¹ Pričujoča razprava je sklepní del avtorjeve doktorske disertacije *Slovenski kmet na Cvenu 1848–2003*; mentor prof. dr. Slavko Kremenšek.

čje narodopisja (etnologije), kmečka plast pa njen temeljni nosilec. Vilko Novak [1960] je ohranil pojem ljudske kulture, atribut ljudskosti pa je kot oznako za ljudske poteze tako pri podeželanih kot meščanih razširil na vse družbene plasti. Četudi je Angelos Baš [1978] ob koncu 70. let 20. stoletja zavrnil »ljudstvo« in »ljudsko kulturo« kot predmet etnološke vede, je dopuščal rabo obeh pojmov v primerih preučevanja kmečke kulture. Slavko Kremenšek [1983] je odklonil Baševo zavrnitev rabe pojma ljudska kultura za etnološko analizo nekmečkih plasti in je ob pojmu »način življenja« zagovarjal tudi uporabo pojma ljudska kultura, le da je čutil potrebo po relativizaciji njenega pomena. Tudi sam pri svojem raziskovanju ljudsko kulturo enačim s kmečko kulturo.

Ob omenjenih etnoloških teoretičnih izhodiščih so o kmečki kulturi razmišljali nekateri slovenski sociologi in filozofi. Josip Jeraj [1933] je opozoril na vaški etos, ki se v skupnosti kaže kot strogo spoštovanje tradicije, France Veber [1927] je v kmetstvu videl fundamentalni sloj, Ludvik Puš [1939] pa je v kmečkem stanu zaslutil gibalo, ki lahko prerodi druge stanove, v kmečki duši pa temelj človekove »pranavezanosti«.

Četudi razmišljanja teh teoretikov o kmečki kulturi ne morejo skriti ideoloških namenov, njihovi pogledi na kmetstvo in kmečko kulturo vendarle dodatno odgovarjajo na vprašanje o bistvu kmečke kulture. Da bi se približal odgovoru o njem, sem ob uporabi retrogradne metode v empirično analizo pritegnil svoje rojstno, življenjsko in delovno okolje, tj. kmečko prebivalstvo na Cvenu pri Ljutomeru. V njem sem videl dovolj reprezentativen vzorec, saj v mnogočem predstavlja vozlišče številnih kmečkih kulturnih elementov, ki jim sledim od zemljiške odveze do danes, hkrati pa tipično kmečko vas, ki je zgodovinsko gledano imela tudi opazno družbeno vlogo.

KMEČKA KULTURA NA CVENU

Na primeru sedemnajstih cvenskih kmetij smo ugotavljali komponente kmečkega kulturnega izročila, kakor se kaže v štirih obravnavanih obdobjih (1878–1918, 1918–1941, 1941–945 in 1945–2003).

Poglavitni raziskovalni namen je bil predvsem preučevanje kmetstva, zato nas je kompleksna zasnova analize silila, da smo v obravnavo vključili tudi druge plasti vaškega prebivalstva. Kvaliteto kmečke kulture cvenskega človeka, zlasti njeno celostno kulturno podobo, je bilo mogoče določiti le ob hkratnem upoštevanju tistih segmentov in značilnosti socialne strukture, v kateri so bili kmetje komplementarno povezani. To pa so bili vaški želarji, kočarji, dninarji in nasledki tistih družbenih razmerij, ki sta jih prinašali upravna in politična vključenost Cvena v malomestni oziroma trški Ljutomer, z njimi pa vključenost Murskega polja v širšo štajersko in pozneje pomursko regijo.

Težišče analize je na življenju cvenskih kmetij v zadnjih 150 letih, torej v zadnji četrtini 650-letnega obstoja Cvena. Analizirane so bile tiste prvine kmečke kulture, ki so plod kapitalistične faze, pa tudi tiste, ki jih kaže prehod na socialistične družbene odnose, pa

tudi na najnovejšo obnovo kapitalizma. Neposredno ni bil obravnavan čas najboljše, nekajstoletne, za etnološko raziskavo dokaj odmaknjene fevdalne ekonomsko-družbene ureditve. Ta je dejansko genetski temelj kmečke kulture, medtem ko se v vseh poznejših ekonomsko-družbenih fazah, ob siceršnjih markantnih ostalinah statične fevdalne družbene strukture, v tem pogledu kaže njen razkroj. Akulturacijo te vrste razumemo kot relativizacijo ljudske kulture, v najnovjšem času v smislu popolne spojitve kmečke kulture z množično kulturo.

Največ etnološkega gradiva je iz obdobja med svetovnima vojnama. Četudi je sočasna splošna gospodarska kriza prizadela samo ekonomsko substanco cvenskih kmetij, je prav to dejstvo ohranjalo avtentično kmečko kulturo. V omenjenem obdobju je vidna zadnja kmečka kulturna plast, ki ob siceršnjem vdoru elementov množične kulture ohranja še dovolj ostankov tradicionalne kmečke kulture. Zato je bilo to obdobje v središču raziskovalne pozornosti.

Tisto, kar je cvenske kmetije v času med svetovnima vojnama postavljalo v specifičen ekonomski položaj, je bila zmožnost celotne samooskrbe in povrh še ustvarjanja tržnih presežkov. Medtem ko je bil večini tedanjih vaških socialnih plasti na Slovenskem njihov materialni položaj ukrojen v meje golega preživetja, opažamo pri cvenskih kmetih v tem pogledu presežek. Tudi na družbeni lestvici, ki je odsevala razplatenost cvenske vaške skupnosti, so bili kmetje vrhnja plast – pred želarji, kočarji in dninarji. Takrat prevladujoča agrarna miselnost je kmete kot nosilce temeljnih oblik pridobivanja osnovnih življenjskih sredstev postavljala v izrazito avtarkično vlogo. In cvenskim kmetom z razvitim poljedelstvom, živinorejo ter vinogradništvom te vloge, kljub zaprtemu tržišču, tudi med svetovnima vojnama ne bi mogli odreči.

Kmetje si svojega ekonomsko-družbenega položaja niso ustvarili v procesu osebnega fizičnega napora, v katerem bi postopno dosegli zavidljivo raven na družbeni lestvici. Taka dolgotrajna, odrekanj polna pot je bila značilna za delavce ali uslužbence, če so hoteli kaj doseči. Nesporno so kmetje imetje in s tem poklic ter položaj preprosto podedovali. Njihova temeljna naloga je bila, da podedovano kmetijo ohranijo ali celo povečajo, predvsem pa da v njihovih rokah ne propade. V tem je bila tako rekoč sveta zavezanost celim rodovom prednikov, ki so poprej obdelovali kmetijo.

Do 20 in več hektarov velike cvenske kmetije so bili pravi proizvodni obrati, na katerih so poleg kmečke družine dobili delo tudi številni kočarski in dninarski delavci. Ti so na cvenske kmetije prihajali tudi iz Prekmurja, Medžimurja in bližnjih Slovenskih goric. Tako so bile individualne kmetije kot mesta pridobivanja osnovnih materialnih dobrin vključene v celotno kulturno fiziognomijo vaške skupnosti, vključno z njeno družbeno in duhovno nadgradnjo.

Kmečkim gospodarjem, lastnikom kmetij in delodajalcem povrh je tako zasnovan družbeni položaj prinašal pomembno prednost pred tistimi, ki so bili ekonomsko odvisni od njih. Prav zaradi tega so nekmečke plasti v vasi pogosto izražale občutek manjvrednosti. Nekakšna superiorna vloga kmečkih gospodarjev v vasi je bila tudi merilo, da so mogli

doseči gospodarske upravne in politične funkcije v širšem merilu, tako na občinski kot tudi na okrajni ravni. Posamezniki iz nekmečkih plasti takšne možnosti niso imeli.

Generacija kmečkih družin, ki je živela na cvenskih kmetijah v letih med svetovnima vojnoma, je mogočne hiše in gospodarska poslopja, katerih večina stoji še danes, našla že zgrajene. Temeljna naselbinska struktura strnjene vasi obcestnega tipa s hkratnim prostorskim razkošjem in skoraj medsebojno enakostjo hiš je izražala družbeni kolektivizem. Hkrati je arhitekturna podoba izražala socialno diferenciacijo in razplatenost vaške soseske. Izjemno opazne so bile mogočne kmečke hiše, za njimi so se vrstile želarske in za temi kočarske. Enega od motivov kmečke samozavesti in občutka prednosti pred drugimi v vasi je torej iskati v razkošnejših bivalnih razmerah kmečkih družin.

Tudi v oblačilnem videzu so kmetje kazali nekaj aristokratskega. Moški so nosili klobuke in plašče, ženske tudi plašče. Vrhnja plast kmetov je nosila žepno uro, kadili so cigaro.

Gospodarska kriza med svetovnima vojnoma ni prizadela samoprehranjevalne zmožnosti kmetov. Nekaj sprememb v prehranjevalnih navadah Cvenčanov je opaziti ob prehodu na pripravo hrane v zidanih štedilnikih takoj po prvi svetovni vojni. Novosti v tem pogledu so prinašale tiste kmečke hčerke, ki so končale kuharske tečaje v mestih. Kmečko razkošje v prehrani se je pokazalo na kmečkih gostijah.

V takratnih družbenih razmerah je bilo lastništvo kmetije edino, s čimer se je posameznik počutil suveren. Možnosti zaposlitve ni bilo praktično nobene. Peščica delavcev, ki se je lahko zaposlila v ljutomerski opekarni, usnjarni in morda še na železnici, je komaj omembe vredna. Večina nekmečkenga prebivalstva je bila prisiljena, da se preživi z dninarskim delom. Agrarna vzhodnoštajerska regija v času med svetovnima vojnoma še ni premogla tovarn, kakršne so že bile v večjih slovenskih središčih in v katerih so našli zaposlitev nekmečki delavci. Prav v tem, regionalno-teritorialnem pogledu je bila zlasti glede možnosti napredovanja opazna razlika med primestnimi industrijskimi delavci in npr. dninarji na Murskem polju. Prvi so se ob sicer napornem delu in ob mnogih preskušnjah in odrekanih v takratni družbeni strukturi lahko povzpeli na družbeni lestvici. Drugi so bili konkurenčni ponudniki preštevilne delovne sile. Nobeno delovno prizadevanje jim ni prineslo socialnega dviga.

V takšni družbeni strukturi je šlo torej skoraj za kastno razdeljenost vaškega prebivalstva. Povsem pričakovano je, da so si pripadniki najvišje, torej kmečke plasti, prizadevali ohraniti svoj socialni položaj. To velja tudi za take življenjske premike, ki so utegnili spremeniti socialni status posameznika, npr. poroke. V materialnem in socialnem pogledu je lastništvo kmetije vsekakor omogočalo vztrajanje na višji stopnji družbene lestvice. Za kontinuiteto tega družbenega položaja sta bili sicer potrebni dovoljšnja sposobnost obvladovanja in zmožnost upravljanja že obstoječih kulturnih dobrin.

Primarna produkcija pri pridelavi hrane in neposreden odnos do »svoje« zemlje sta v kmetu izoblikovala poseben, emocionalno močno poudarjen čut za lastništvo zemlje. Poudarja ga zavest, da so jo obdelovali že njegovi predniki in da je z osebnim fizičnim posegom spodbujal naravne sile k rasti. Tako je sam postal del te zemlje oziroma je zemlja, ki

ga je preživljala, postala del njega. Iz tega vzroka je občutljiv, kadar je ogroženo lastništvo, pa četudi le pedi te zemlje. Zato so spori zaradi mej med njivskimi in še pogosteje med gozdnimi parcelami kar pogosti.

Iz čuta za »svojo« zemljo, domačijo, se v kmečkem človeku veliko bolj kot pri drugih poklicnih skupinah razvije patriotični čut za svojo domovino. V času kraljevine Jugoslavije so srbske vojaške oblasti najčese vabile na orožne vaje kmečke sinove; to so utemeljevale z dejstvom, da imajo ti zemljo in zato zavest, da jo branijo. Iz istega razloga in še z nekaj uskoškimi geni so kmečki fantje z Murskega polja sestavljali najtrdnjše vrste vojske generala Maistra.

Posebna lastniška etika se je čutila ob izročanju in hkratnem prevzemanju kmetije, zlasti kadar je bilo v družini za kmetijo zainteresiranih več otrok. Tekmištvo, zlasti med brati-prevzemniki, je imelo pogosto tudi tragične posledice. Nemalo skrbi so prevzemnikom kmetije povzročali tisti bratje in sestre, ki se niso poročili, pač pa so živeli pri starših preživitkarjih.

Zemlja kot temelj preživetja je določala tudi etične odnose v kmečki družini. Močna in neizprosna pokorščina otrok staršem je le prenos neizprosnosti naravnih zakonov, s katerimi se v borbi za preživetje soprijema kmečki človek. Biti mora močnejši od narave same; prav zato v tem pogledu ni prostora za svojeglavost. Zlasti so odnosi med člani kmečke družine naravnani v smer, ki onemogoča zapravljanje delovnih rezultatov članov družine in s tem nazadovanje kmetije. Kakor se s trdim delom podaljšuje življenje kmetije, tako se tudi s trdnimi odnosi v družini ohranjajo pridobljene vrednote. In prav v zvezi s tem je kraja na kmetih hud greh, in to iz zelo preprostega razloga: na kmetiji je vse pridobljeno z osebnim delom in kraja pridobljenega pomeni, da je ukraden del lastnikove osebnosti.

Lastnosti, kakršni sta poštenost in pravičnost, sta narekovali skupno življenje v soseski in medsebojne interese v njej. Do sosedov pa je na kmetiji vedno veljala večja strpnost. Tudi v oblikah medsebojne pomoči se kaže etična drža, zlasti pri tistih, za katere niso pričakovali povračila. To se je pokazalo npr. ob požarih pa tudi pri spravi krme pred nenadno nevihto, ko so sosedje prišli pomagat celo z vozovi in vprego, ne da bi jih klicali.

Osnovna vrednota je kmetu kmetija kot celota, tj. tisti kompleks materialnih sestavin, ki so podlaga preživljanju, vendar preraščajo zgolj materialno-ekonomski vidik in v območje družbenih in duhovnih komponent, kakršne soustvarja sam način življenja na kmetiji in ki poganjajo iz materialnega temelja kmetije. Osebno delo na kmečkem gospodarstvu, pri katerem kmet ni odvisen od nikogar, in možnost svobodnega razpolaganja z rezultati dela sta v njem izoblikovala visoko stopnjo vrednotenja osebne svobode. Ko kmet zgubi svobodo ali ko so kršene katere od njegovih političnih oziroma eksistenčnih pravic, lahko v kmečki duši tudi zavre. Vendar kmet odpove pokorščino državi avtoriteti le v skrajnostih, ko mu prekipi. Kmet zaupa in verjame le v realna doživetja iz preteklosti in na njih gradi tudi vizijo svoje bodočnosti. V tem je iskati tudi vzroke za romantično kmečko podobo o političnih voditeljih, podobo, ki je le prenos v preteklosti izkustveno doživetih državnih suverenov na sodobne voditelje.

Zaznavna vrednota v kmečki zavesti je tudi domovina, ki jo kmet meri po svoji razširjeni kmetiji. Zato v domovini in tudi državi vidi svojo identiteto. Murski Poljanci so vedno izražali lojalnost do države, kateri so pripadali, naj je šlo za staro Avstrijo, Avstro-Ogrsko in eno ali drugo Jugoslavijo, prav tako pa lojalnost do državnih poglavarjev – od avstrijskih cesarjev prek jugoslovanskega kralja do Josipa Broza - Tita. Tako kakor je moralo biti v hiši vse pokorno kmečkemu gospodarju, tako je bil tudi sam pokoren državnemu suverenu. Tu se je državna oblast stikala z božjo avtoriteto, saj je cerkev učila, da vsaka oblast izvira od Boga. V negotovo bodočnost, ki jo prinaša morebitna revolucija ali politični prevrat, kmet ni zaupal.

Posebna vrednota je kmečkemu človeku dom – domača rojstna hiša z gospodarskim poslopjem in dvoriščem. K domu sodijo starši, sorodniki, predniki, celi rodovi.

Vrednota poštenosti raste v kmečkem okolju iz osebnega dela in dostojanstva, ki iz dela izhaja. Skrbni kmečki gospodarji so zmeraj poudarjali varčnost, za dobrega gospodarja je veljal tisti, ki je bil nekoliko skop, celo do sebe. Kmet je zelo cenil dobro sosodstvo in solidarnost v vaški skupnosti.

V zvezi z moralo so se kmetje pogosto deklarativno sklicevali na pravičnost kot apriorno vrednoto. Kmetu, ki svoje življenje vsak dan na novo ustvarja z neposrednim delom svojih rok, so delovni rezultati del njegove celovite osebnosti in zanje pričakuje pravično družbeno povračilo. Nedvomno je kmetove pravice tudi pred letom 1848 ščitila stara pravda, na katero se je do takrat skliceval. Kmetova morala je utemeljena v vrednostnih merilih vaške kmečke skupnosti. Vsaj v deklarativnem smislu gotovo temelji na krščanskem moralnem izročilu. Katoliška cerkvena hierarhija je bila s svojim naukom in neposrednimi posegi v kmečko življenje nesporna duhovna voditeljica slovenskega kmeta, hkrati pa tista zunanja avtoriteta, ki je najbolj krojila kmetove moralne predpise in bila za kmečki stan tudi nosilka moralnega nadzora.

Kljub ekonomski krizi med svetovnima vojnama pri kmetih takrat ni bilo opaziti pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin. S sestavinami, ki so določale kmetovo življenjsko raven, vključno z družabnim življenjem, so kmetje tudi v zaostrenih razmerah ostajali vrhnja plast prebivalstva. Nekakšen kmečki hedonizem je kdaj pa kdaj tudi presegel materialne zmožnosti in za ceno tega so nekateri odprodajali zemljo.

Ekonomska perspektivnost kmetije je torej v danih okoliščinah temeljne proizvodilne enote zaradi svoje življenjsko ekskluzivne vloge bistveno določala vsebino dedovanj.

Kmet je bil v primerjavi z želarji in kočarji pa tudi redkimi zaposlenimi v prednosti predvsem zato, ker je bil lastnik sorazmerno velikega kapitala. Že zaradi tega je v javnosti nekaj predstavljal. Specifičen položaj kmečkega gospodarja je rasel iz dejstva, da je nastopal kot poglavar družine, da je imel zaposlene posle in številne priložnostne dninarje. Iz takšnega položaja – kmeta-gospodarja – se je utegnila razviti v njem zavest gospodovalnosti. Dokajšnjo gospodovalnost so kazale tudi žene gospodarjev. Ko je bil mož odsoten, so ga namreč nadomeščale pri vodenju gospodarstva. Kmečki aristokratizem je rasel prav iz spoznanja, da ima kmet doma vsega dovolj in mu ni treba hoditi delat drugam. V tem je vzrok, da je tudi ob

siceršnjih možnostih cvensko kmečko prebivalstvo vztrajalo pri svoji socialni določenosti. V to ga je usmerjala že univerzalistična naravnost kmečkega življenja in fatalistična vdanost v prepričanje o nespremenljivosti tega sveta. Posebne aspiracije o morebitni drugačnosti kmečkega človeka niso prevzemale. Zelo podobni delovni procesi, ki so se ponavljali iz generacije v generacijo, so soustvarjali predstavo o svetu, ki je v sebi sklenjen in ga je treba ohranjati. Kmečki dom je simboliziral pribežališče osebne varnosti.

Toda relativno dobra materialna podlaga cvenskemu kmetu ni nikdar pomenila tudi zadnje postaje na lestvici vrednot, ki bi pristale v magnatski miselnosti. Nasprotno, bila mu je izhodišče za široko družbeno sodelovanje, ki se je v praksi udeležilo v ustanavljanju različnih pridobitnih zadrug, posojilnic, kulturnih društev in končno tudi s šolanjem sinov v višjih šolah.

Omenjeno ustanavljanje različnih društev (nekaj jih je bilo na Cvenu ustanovljenih kot prvih na Slovenskem) ima svoj nagib v močnem cvenskem družabnem značaju in ob visokih gospodarskih ciljnih takratnih cvenskih kmetov. Opazna je nedvoumna povezava med arhitektonsko kolektivno lociranostjo vasi, razvitimi oblikami medsebojne pomoči in tehnologijo dela kakor tudi kolektivnim spraviplom pridelkov in ob tem še močno kolektivno miselnostjo, ki ji je tuj vsak skrajni individualizem. V takih razmerah stkan družbeni značaj cvenskega človeka je to družabnost izražal najčesče s poudarjeno zgovornostjo, naravno prijaznostjo, neposredno človeško odprtostjo, torej značajskimi potezami, ki jim je bila tuja germanska podrejena osebnostna drža in so bile značilne za slovansko tovarištvo množice.

Družabnost je cvenski človek praktično izražal na poti k maši, ko se je s sovaščani pogovarjal o marsičem. Družabnost je odmevala v pesmi, ki je spremljala velika opravila, še bolj po delu, pa tudi v družinskem krogu. Petje cvenskih fantov na vasi je poznano, kolikor daleč sega izročilo. K petju je spadalo tudi pitje, vendar Cvenčani, četudi so bili po večini lastniki vinogradov, nikoli niso veljali za pretirane porabnike vina.

Omenjene značilnosti cvenskega človeka pa so povezane tudi z njegovo prilagodljivostjo. Nujno se je moral prilagajati naravni rodovitnosti zemlje. Narava mu je narekovala tudi ritem dela. Čakati je moral od setve do žetve in osebne svobode skoraj ni imel, saj je moral vdano slediti objektivnim zahtevam. Ni se mu bilo težko prilagoditi, tudi kadar je prišel v stik s tujimi, nepoznanimi ljudmi. Ne da bi se tega posebej zavedal, je pri tem prenašal cvenski mikrokozmos v širši makrokozmos. Tako bi lahko cvenskega človeka šteli k ekstravertiranemu tipu. Življenje v soseski je določalo kolektivno bit posameznika; spoštoval je prevladujoče nazore, ki so se izražali v soseskinem javnem mnenju. Zato so bile individualne odločitve posameznika pristržene z merili javnega mnenja, češ, kaj bodo ljudje rekli. Merila so postavljali starejši, njihova kritičnost je temeljila na izročilu kmečke družinske etike, utemeljene s krščansko vzgojo.

Ta nedvomno očiten kazalnik konservativnosti cvenskega kmečkega človeka in dvom ob uveljavljanju inovacij, po drugi strani pa občudovanja vredno pionirsko prizadevanje za uveljavitev različnih oblik gospodarskega družbenega in ožjekulturnega delovanja, pričajo o široki duševni večplastnosti Cvenčana. Z eno nogo stopa naprej, tipa za novim, nepoznanim,

v prihodnost usmerjenim svetom, z drugo stoji krepko v izročilu, v varnem svetu staršev, njihovih šeg in navad. Konservativno usmerjen kmečki človek z mislijo, obrnjeno nazaj, vidi v doživetjih svojega doma pribežališče varnosti in gotovosti; in to je treba ohraniti za vsako ceno, tudi za ceno odpovedi osebnemu življenju.

Neposredna predanost naravi, s katero je cvenski kmečki človek vsak dan v stiku, ga miselno sproti zaposluje in pokrajinski determinizem ravninske pokrajine s svojo navidezno neskončnostjo ga prepričujeta, da sveta ni moč spoznati. Zato je Cvenčan agnostik, skeptik. Dnevna delovna strategija, ki jo narekuje boj za obstanek, ga sili v odločna dejanja in Cvenčan pri tem ne okleva. Delo na soncu in v mrazu za ceno preživetja in prepričanje, da druge poti preprosto ni, sta izoblikovala v človeku občutje naravnost fatalistične vdanosti in vztrajnost.

Med dezintegracijskimi silami, ki so utegnile najbolj uničujoče prizadeti kmetovo osebnost, so bile ob hudih neozdravljivih boleznih zlasti elementarne nesreče, kakršna sta požar ali pogin živine. Slednja sta lahko korenito prizadela gospodarsko osnovo kmetije in s tem omajala kmetovo celostno pokončnost. Vendar nenadne smrti nosilcev kmetije niso rušile kmečkih gospodarstev; takšne probleme je navadno rešila močna rodovna povezanost.

Kmet je vedno najbolj zaupal le okolju, ki ga je neposredno obdajalo, ki ga je poznal in ki je bilo konstitutivni element njegovega družbenega sveta. To so bili sosedstvo, vaška skupnost in farno občestvo. Politiko je sprejemal, kolikor je upoštevala te socialne enote. Zato je razumljivo, zakaj je večina kmečkega prebivalstva bolj prisluhnila politiki, če so bili njeni nosilci iz kmečkih vrst. Cerkveno simpatizerstvo ali celo sodelovanje duhovščine s politiko je krepilo zaupanje kmečkih množic katoliško usmerjeni politiki. Duhovnik je bil človek iz kmečkih vrst in je deloval z vrednotami kmetovega konservativnega sveta (dom, jezik, narod, Bog). Vendar je bilo na Cvenu tudi še nekaj liberalno usmerjenih posameznikov, ki so svoje politično prepričanje črpali iz vsestranske osebne aktivnosti, s katero so presegali plotove vaške normativnosti.

Kolektivna delovna usmerjenost cvenskega kmeta in njegov prav tako kolektivistično naravnani družbeni čut sta sestavini poudarjene manifestativnosti cvenskega človeka, ki se je najbolj izražala ob prireditvah konjskih dirk, tudi ljudskih iger, na političnih shodih, celo bésedah, nedvomno pa najbolj ob udeležbi pri cerkvenih obredih, na romanjih in ob primicijah. Manifestativnost je bila cvenskemu človeku zmeraj izraz svečanega razpoloženja. Ob takih priložnostih so plesali poseben kolektivni ples – čindaro.

Tako sta materialno-eksistenčna skrb in manifestativnost Cvenčana kot njegova temeljna družbena naravnost močno povezani s tretjo, tj. duhovno razsežnostjo njegove samorasle narave, ki se zrcali v šegah in navadah, ki so prav tako manifestativne. Bodisi da gre za šege in navade življenjskega kroga, izražene ob rojstvu, poroki in smrti, jim prav njihova manifestna podoba daje globlji doživljajski pečat in s tem občutek, da je potrjen tudi od »zgoraj«; ali letne oziroma koledarske šege, kakršni so *párkli* in *licije*, s katerimi poleg krščanskega vzgojnega dodatka doživi obisk prednikov, ali *hoja po barbari* in *pámetiva*, ko z obiskom družin soseske čara plodnost in odganja zle duhove, ali božič, pust in velika noč, da zasluti

upanje v novo življenje. Kljub krščanski ideološki preobledi so prvotni zgibi v sami naravi kmečkega človeka, v imanentnem krogotoku materialnega, družbenega in duhovnega sveta, od koder prihajajo kot preslikava kmetovega realnega sveta, vendar kot tista vrsta preslikave, ki zaradi svoje magične moči daje smisel življenju.

Kmečka miselnost je rasla iz kmetovega spoprijemanja z zemljo in drugimi naravnimi silami. Narekovali so jo vsebina kmečkega produkcijskega procesa in medčloveški odnosi, kakršne je tkalo življenje z zemljo. V miselnosti, kakor se reflektira v tradicionalni cvenski kmečki skupnosti, je nekaj temeljnih potez, ki najbrž niso značilne le za cvenske kmete, temveč za kmete nasploh, če upoštevamo, da vsi živijo v zelo podobnem stiku z zemljo. Skrb za obstanek instinktivno sili kmeta k samoohranitvi. Vso njegovo produkcijo moramo najprej razumeti kot nagonsko prisvajanje narave in šele nato tudi kot racionalen poseg v zakonitosti narave. To vzvratno v družinskih odnosih izziva naravnost instinktivna ravnanja zlasti tistih članov družine, ki se čutijo v njej najodgovornejši, to so starši. Izrazito avtokratsko obnašanje očeta moramo razumeti kot posebno pojavno obliko instinkta po samoohranitvi družine. Enako samoohranitveni in zato instinktivno k pokornosti nagnjeni so odzivi kmečkih otrok. Elementarni naravni pojavi, ki posegajo v kmetov boj za obstanek, pogosto s pogubnimi posledicami; nedvomno so pogosto eden motivov za instinktivna ravnanja kmečkih ljudi.

V tem instinktivnem ohranitvenem samoustvarjanju doseže kmet tisto vrsto svobode, kakršne ne doseže noben predstavnik katerega koli drugega poklica, tudi umetnik ne; saj slednji za svoje preživetje uporablja še zmeraj dobrine, potrebne za biološko preživetje, namreč tiste, ki jih proizvaja kmet. S tem se v kmetu spontano vzpostavi zavest svobode – elevterični čut. Tudi zavest o lastnini – aksiološki vidik – je instinktivnega izvora. Kmetija, zemlja, domačija so področja kmetove samouresničitve. Zato je imeti posest ali ne primarno vprašanje.

Celo kmetov duhovni svet narekuje instinkt, naj gre za korak, ko gospodinja da *ivájn-ske* rože na okno (24. junija) ali za krik *párklov* na miklavžev predvečer. In v instinktu je porojeno kmečko pojmovanje Boga – ta je neposredni varuh, pomočnik, branitelj, sodnik. Racionalna miselnost je v tradicionalnem kmečkem svetu podrejena čustveno-instinktivni miselnosti. Je stvar druge ravni in je kmečki kozmos nikdar do kraja ne osvoji.

V dobi tradicionalnih oblik kmetovanja kmet gleda vse konkretno, neposredno, kar je otipljivo in vidno, empirično dosegljivo. Že omenjeni samoohranitveni gon ga vodi v prisvajanje zunanosti in ustvarja tudi odnos do bližnjega: kakor v neposrednem prisvajanju narave ustvarja neposredno harmonijo s sočlovekom. Dokler ima čut za neposredne stvari, ima čut za bližnjega.

Konkretna zunanost, ki kmetovo pozornost usmerja navzven, zbuja v miselnem krogotoku recipročen odziv notranosti z vprašanji: zakaj, čemu, kako dolgo, kako daleč. Neposredno doživeti predmeti, pojavi, stanja in ljudje so vir kmetove obodne miselnosti, znotraj katere se počuti najbolj gotov. Na njej je utemeljena logika »kmečke zdrave pameti«. Kar obodno danost prerašča, je za kmečko dušo deležno nezaupanja in dvoma. Zato kmet

ne zaupa ljudem, ki ne izvirajo iz kmečkega okolja, pa vendarle rešujejo vprašanja kmečkega življenja, bodisi da gre za uradnike ali celo kmetijske strokovnjake.

Logika globljšega iskanja usmerja kmečki instinkt v povezovanje med obodnimi pojavi (predmetnostjo) in iskanjem globlje resnice, ki se skriva za njimi. Empirično gotovost o tem, da so stvari take, kakor nam jih kažejo naša čutila, kmet pogosto prenese še na druga »empirična« in neempirična področja in tako nastaja kmečka dogmatična miselnost. Kmečka duša si pogosto predstavlja univerzalno »silo«, ki vodi svet, in jo pod vplivom vzgoje in duhovnega izročila isti s krščanskim Bogom.

Kmečki človek opazuje in presoja svet s stališča doživetij, ki segajo v preteklost. Doživetja staršev, doma, »njihove« zemlje, šeg so v kmečko dušo vtisnila primarne doživljajske simbole, ki so oporišča pri vztrajanju ob življenjskih preskušnjah. Gre za vrednote, katerih veljavnost ostaja nespremenjena tudi ob silovitosti rušilnih sredobežnih pritiskov postavljene miselnosti. Zato je kmečka miselnost po vsebini in usmerjenosti konservativna. Preskušena spoznanja in vrednote ohranja in jih prenaša na naslednike.

Od staršev in pogosto tudi Cerkve posredovane vrednote so kmetu nekaj svetega, nekaj, česar ne more omajati še tako argumentirano nasprotno prepričanje. Kmečka psiha, ki si je spoznanja o sebi in svetu zgradila predvsem iz neposrednega spoznanja sveta okoli sebe, ne zaupa drugačnemu prepričanju, pa tudi nasvetom in novostim ne. Empirično utemeljena samozavest kmečkega človeka pojasnjuje njegovo, skoraj protislovno orientirano psiho: namreč, da je na eni strani močno dogmatična, na drugi strani pa kritično skeptična.

Za kmeta velja pri meščanih slabšalna oznaka, da drugega ne znajo, kakor samo delati. Res je, da so kmetje izrazito delavni ljudje, vendar kljub svoji usmerjenosti k oprijemljivim stvarjem uspejo najti bivanjsko ravnotežje med materialnim in duhovnim. Kmeta zaposluje zazrtost v naravo, ki ustvarja, vendar kmet ne ostane le pri tem principu, kakor se kaže pred njegovimi očmi, temveč išče globlje zgibe vsega nastalega. Temeljno načelo, ki mu ne pozna imena, največkrat veže na krščanskega Boga.

Že starim Izraelcem se je absolutni princip kozmosa Jahve (*Sem, ki sem*) utrdil v njihovi nomadski dobi, ko je prevladovalo še nomadsko kmetovanje. Poznejše krščanstvo, ki je zniknilo pri istem narodu, je svoje parabolične simbole v veliki meri naslanjalo na razvijajoče se poljedelsko kmetovanje. Misel iz starega Rima (Rimski pisec Marcus Terentius Varro je zapisal: *Divina natura dedit agros*, kar pomeni *Božanska narava se dotika zemlje.*) poudarja, da kmečki človek vseh časov in vseh plemen in narodov ostaja s svetim strahom pri Bogu. Številne novozavezne prilike govorijo o elementih poljedelske kulture, npr. o sejanju in rasti žita, žetvi, ločevanju plevla od pšenice, pojmu dobrega gospodarja ipd.

Tako se spontano opazovanje in sodelovanje pri naravni organski rasti na neki stopnji kmečke miselnosti sprevrže v temelj duhovne in ideološke nadgradnje, ki sega vse do etičnih, bivanjskih in verskih razsežnosti. Organska vključenost kmetove dejavnosti v naravo recipročno ustvarja njegovo kontemplativno globino: kolikor širša je dejavna horizontala, toliko globlja je kontemplativna vertikala.

Kmet v ustvarjalnem delu v celoti izraža pozitivno usmerjenost. Proizvajalec prehramb-

nih dobrin, potrebnih za preživetje, je on sam. Od tod raste njegova samozavest in zavest o bitju, ki tako kakor on posega v naravo, je pa vendarle vsemogočen. Njegova podoba Boga je zrastle iz njegovih empiričnih doživetij čutnega sveta. Pri tem je najpomembnejša produkcija individualnih, konkretnih in neposrednih dobrin, projicirana v nadčutni svet.

Kmetovo poseganje v naravo in s tem povezana produkcija lastnega življenja vzpostavlja v njegovi duši občutje naravnost magičnega doživetja kozmične harmonije. Kmeta, ki obdeluje svojo zemljo, ta priklepa nase. Osvojljivost kmeta od zemlje raste iz njegovega samoustvarjanja, pogoj zanj je stik z zemljo in vezanost nanjo. Tudi v tem samoustvarjanju se rojeva njegov Bog in v tej vezanosti na zemljo se vzvratno rojeva *religere – vezati*. Torej nekaj, kar ga veže in čemur se čuti zavezan.

Kmečki človek je analitik. Iz premis, porojenih v naravno-konkretnem svetu, razvija sklepanja, ki odsevajo realen pogled na svet. Njegov spoznavni proces poteka od opazovanja konkretnih danosti, neposredne predmetnosti, iz katerega raste njegov realistični pogled na svet, vse do abstraktne totalnosti doživljanja idealnega sveta, ki je le posvečena oblika njegovega realnega sveta.

Celostna gospodarsko-socialna fiziognomija cvenskih kmetij, kakršno smo spoznali za obdobje med svetovnimima vojnama, se je izoblikovala že v drugi polovici 19. stoletja, tj. v dobi kapitalistične gospodarske tranzicije. Ko so po zemljiški odvezi leta 1848 tudi cvenski kmetje prenehali veljati za podložnike in so postali lastniki zemlje, se je bistveno spremenila njihova gospodarska substanca. Lastništvo zemlje je spremenilo ustaljene socialne odnose v kmečkih družinah. Razširjena trgovina kmetijskih pridelkov je načela dotlej razširjeno, predvsem naturalno menjavo. Vir denarja na kmečkih gospodarstvih je bilo ob prodaji vina, živine in žita tudi prevažanje žita in vina v Gradec in na Dunaj. Vendar se v denarni menjavi neizkušeni kmetje v novih razmerah pogosto niso znašli. Prihajalo je do velike porabe denarja, posledica so bila pogosta zadolževanja. Naslednike na kmetijah je bremenilo izplačilo dednih obveznosti. Velikost dednih deležev se je močno povečala zlasti v poznih 60. letih 19. stoletja, ko je bila uzakonjena delitev kmetij. Tudi to dejstvo je kmete vodilo v zadolževanje.

Z zavestjo o lastnini je v cvenskih kmetih rasla osebna samozavest in zavest o slovenski nacionalni pripadnosti. Polarizacija narodnih in političnih sil na eni strani ter nemških in nemčurskih na drugi je skupaj z mnogimi murskopoljskimi vasmi razgibala tudi Cven. Narodnoprubudna ideja, ki je v bližnjem Ljutomeru živela v zavesti nekaj intelektualcev in tržnih obrtnikov, se je lahko naslonila na narodnozavedno kmečko prebivalstvo v okoliških vaseh. Svobodni kmetje so bili s svojim kapitalom najtrdnješa podlaga za zahteve po rabi slovenskega jezika v šolah in uradih. Tako moramo razumeti organiziranje besed, ki jih je Ljutomerska čitalnica pripravila skupaj z domačini na Cvenu. Tudi dejstvo, da so se te in podobne prireditve dogajale na vrtu vaške, *gmajnske*, skupnosti kaže na kulturni pojav, kakršnega

je cvenska soseska lahko sprejela brez zadržkov. Kmetstvo je bilo torej kljub ekonomski krizi v 60. letih 19. stoletja pomemben in v narodotvornem pogledu konstitutivni element.

Krizne razmere so izkoristili oderuške banke in posamezniki. Liberalna oblast je za sposojeni denar dopuščala zaračunavanje neomejenih obresti. Nastal je dolg, katerega kmetje niso mogli poravnati. V drugi polovici 70. in na začetku 80. let 19. stoletja so bile na Cvenu zaradi zadolženosti prodane tri kmetije. S propadanjem kmetij in razvrnotenjem slovenskega kapitala je bilo ogroženo tudi slovensko narodno-prebudno gibanje. Da bi predvsem kmetje z Murskega polja mogli najeti ugodnejša posojila, kakor so jih ponujali nemški oderuhi, so predstavniki vrhnje plasti skupaj z okoliškimi kmeti v Ljutomeru ustanovili slovensko posojilnico. Med ustanovitelji so bili v ospredju tudi kmetje s Cvena.

Ne le gospodarsko, tudi kulturnopolitično so okoliške vasi, pri čemer je bil Cven v samem vrhu, predstavljale tisto prebivalstvo, ki je sicer nemškutarskemu ljutomerskemu trgu dajalo tudi slovensko vsebino. Močno slovensko usmerjena prizadevanja so se kazala v okrajnem zastopu, slovenski *narodni* šoli in na mnogih kulturnih prireditvah.

Posebnih novih orodij in strojev, razen uvedbe železnega pluga, na Cvenu tudi po zemljiški odvezi ni zaslediti. Pomembna, vendar edina agrotehnična novost na Cvenu je bila od 80. let 19. stoletja ročna mlatilnica oziroma mlatilnica na konjski pogon, za tem pa parne žitne mlatilnice. Spremembe v dohodkih je prineslo železniško omrežje že v 50. in zlasti v 90. letih 19. stoletja. Kmetje so zgubili dohodek, pridobljen iz vozarstva. Kmečka neizkušenost v denarnem gospodarstvu in njeni negativni nasledki so bili prava šola kmečke varčnosti. Ko so se v drugi polovici 80. in še bolj v 90. letih 19. stoletja s prihodom konservativcev na oblast zboljšale gospodarske razmere (nadzorovan uvoz kmetijskih pridelkov), se je tako pridobljena varčnost bogato obrestovala.

Novo mišljenje in novi pogledi, ki jih je prinašal kapitalistični razvoj, so v cvensko kmečko skupnost vdiral od srede 70. let 19. stoletja. Vzori novega načina gospodarjenja in nove družbenokulturne oblike so v okviru tedanje slovenske Štajerske mdr. prav na Cvenu dobili na plodna tla. Proti koncu stoletja je na Murskem polju raslo nezaupanje v delovanje graške Štajerske kmetijske družbe. Zato so si predstavniki slovensko usmerjene vrhnje plasti v Ljutomeru skupaj z naprednejšimi kmeti prizadevali organizirati izvirnejše oblike kmečkega povezovanja tako v gospodarskem kot v širšem kulturnem pogledu. Pobude zanje so prihajale iz zahodnega razvitejšega sveta.

Uveljavitev teh oblik je bila nekakšna alternativa, kako ustaviti vdor prodirajočega nemškega kapitala in s tem germanizacije. V tem pogledu je bila pomembna že vsakoletna prireditev konjskih dirk na Cvenu od srede 70. let. Graška Štajerska kmetijska družba je skupaj z ljutomersko vrhno plastjo organizacijo in izvedbo prireditve, kakršno so si pred njimi omislili le Dunajčani, zaupala murskopoljskim kmetom. Po drugi strani pa je bila v tem za kmete priložnost, da na tržišče spravijo svoje najboljše konje, kar ni ostalo brez posledic pri trgovanju.

O zavzetosti za gospodarski napredek tedanjih cvenskih kmetov kakor tudi o prizadevanjih ljutomerskih gospodarskih krogov za njihovo uresničitev pričča ustanovitev kmetijske

mlekarske in bikorejske zadruge na Cvenu ob prehodu 19. v 20. stoletje ali nekoliko pozneje Zadruga za vzrejo žrebet, prav tako tudi ustanovitev cvenskega posojilnega društva dve leti pozneje. Posamezniki so si prizadevali, da bi na Cvenu ustanovili še kmetijsko šolo, vendar trud ni rodil sadov. Cvensko gasilsko društvo je prvo na Murskem polju uvedlo slovenščino kot poveljevalni jezik; ob varovanju imetja je s tem manifestiralo tudi slovensko narodno pripadnost.

Prehod 19. v 20. stoletje pa na Cvenu ni razgibal le gospodarstva, temveč tudi kulturno življenje. Pri cvenskem bralnem društvu je nastala prva tamburaška godba na slovenskem Štajerskem; delovala sta kar dva pevski zbora in zaživela je dramska dejavnost.

V omenjenih gospodarskih zadrugah in društvih vidimo oblike, v katerih je kmečki človek z združenimi močmi začel jemati življenje v svoje roke. Prehod stoletja, ki se tako opazno kaže v vsem slovenskem prostoru, je bil torej zelo razgiban tudi na Cvenu. Trdimo lahko, da so bile koordinate cvenskega kulturnega življenja, ki so se izostrile v 20. stoletju, postavljene prav v tem času.

Razvoj pa se ni kazal le v skupnih pridobitvah, marveč so si vsestransko opomogla tudi individualna kmečka gospodarstva. Hiše in gospodarska poslopja, ki po večini stojijo še danes, so bila zgrajena ob koncu 19. stoletja. Graditev je omogočilo odprtje kmetijskega trga, še bolj pa kmečka varčnost, ki jo je narekovala prejšnja gospodarska kriza in navsezadnje nedoraslost kmetov kapitalističnemu gospodarstvu. Graditev hiš je močno krepila tudi cvenska vaška solidarnost. Tako zgrajeni tip hiše se v bistvu ni razlikoval od poprejšnjega; v njem je bilo prostora za dve generaciji, tudi v tipu gospodarskih poslopij niso opazne večje spremembe. Novozgrajene hiše in gospodarska poslopja so bile bistveno večje. Spremembe so vidne v gradbenem materialu; namesto slamnate strešne kritine so uporabili strešno opeko. Dolej so bile hiše in gospodarske zgradbe cimprane.

Boljše materialne razmere so se pokazale tudi v oblačilnem videzu. Ob prelomu stoletja je na Cvenu opazen prehod od oblačil, izdelanih iz domačega platna, k tistim iz industrijsko izdelanega blaga.

Premiki v gospodarskem razvoju in razširjenost različnih združnih oblik so postali vir motivacije relativno močnega političnega delovanja nekaterih cvenskih kmetov. Poziva škofa Mahničiča k ločitvi duhov na Cvenu niso razumeli dobesedno. Med sokolsko in orlovsko usmerjenimi člani ni bilo nasprotij. Razlog, da je bilo v ljutomerskem Murskem sokolu včlanjenih veliko Cvenčanov, je iskati v dejstvu, da je bilo sokolsko društvo ustanovljeno pred orlovskim. Cvenčani so se vključili v sokolsko društvo predvsem zato, ker so v njem videli še en branik slovenstva. Ob volitvah so na Cvenu zmagovali predstavniki Slovenske kmečke zveze. Narodno napredna stranka na Cvenu ni žela uspehov, četudi so bili njeni člani učitelji cvenske šole in kmetje - veleposestniki iz cvenske občine.

Ko sledimo korakom generacij cvenskih kmetov na poti od njihovega podložniškega statusa do vodij samostojnih kmečkih gospodarstev in hkratnih nosilcev pomembnih gospodarskih in drugih družbenopolitičnih funkcij, se nam odpira vprašanje, iz katerih vsebin so

ti ljudje črpali širino svoje dejavnosti. Ob prirojeni inteligenci so nekateri absolvirali grotenhofsko ali mariborsko kmetijsko šolo, večina pa vsaj Ljutomersko realko. Visok odstotek pismenosti je ugotovljen že za prva desetletja 19. stoletja. V zadnjih desetletjih 19. stoletja je kulturno dogajanje na Cvenu navdihovala cvenska šola. Takrat in že veliko prej je to vlogo imela tudi napredna Ljutomerska duhovščina, ki je bila skupaj z okoljskim kmečkim prebivalstvom tudi politična opozicija Ljutomerskemu trškemu nemškutarstvu.

V dveh, v različnih časovnih okoliščinah porojenih obdobjih, v katerih odseva tradicionalni način kmetovanja, smo opazili vdiranje tujerodnih prvin v cvensko kmečko skupnost. Kljub temu, da je kmet postal lastnik zemlje, se tehnologija temeljnih načinov pridobivanja hrane ni spremenila, če izvzamemo uvajanje strojne mlatve ob koncu 19. stoletja. Kmet kot produkt fevdalne družbene sestave je tako ohranjal kulturne sestavine nižjega, podrejenega družbenega razreda. Vendar se je sčasoma zgolj preživetvena miselnost, v kateri so se ohranjale še zahteve in možnosti fevdalne družbe, počasi umikala novim, šele prihajajočim zahtevam tržnega gospodarstva.

Zboljšan gmetni položaj cvenskih kmetov in razvijajoča se prometna infrastruktura sta zlasti v drugi polovici 80. let 19. stoletja razširili obzorje dotlej v lastne življenjske okvire zazrti kmečki skupnosti. Obstoječi ekonomsko-družbeni razvoj evropskega kapitalizma je z novimi kulturnimi pojavi postavil cvenske kmete pred nove izzive. V kmečki svet so vdirale nove informacije, prinašali so jih časopisi, knjige. Vstop kmeta v politiko je bil sestavni del tega izziva. Opažamo, da je kmečki človek zelo uspešno sprejel tiste nove kulturne elemente, ki jih je lahko vključil v sistem vaškega kulturnega izročila. V mislih imamo enodušno sprejetje v okviru kmečkega sveta dotlej neuveljavljenih zadrug in kulturnih društev. Upoštevajoč izvir novih pojavov, menimo, da je termin množična kultura zelo ustrezna oznaka zanje. Sinkretizem kmečke kulture z množično je bil toliko uspešnejši, kolikor manj je prizadel tradicionalno naravnost kmečke skupnosti.

Vsekakor v obeh obravnavanih obdobjih, tj. v letih 1848–1918 in 1918–1941, cvenski kmečki kulturni pojavi izražajo kulturno dihotomijo. Gre za splet ostalin izvirne kmečke kulture iz fevdalne dobe in tistih kapitalističnih prvin, ki jih je relativizirana kmečka kultura vsrkavala vase. Ob novih so se ohranjale stare oblike šeg in navad, medsebojne pomoči. Tisto, zaradi česar nas kmečka kultura tudi po tej aktualizaciji prepričuje o svoji tradicionalni naravnosti, je dejstvo, da so bili novi vplivi prilagojeni ustaljeni vsebini kmečke kulture. Tako zaznano ravnotežje v nastajajoči cvenski kulturni dihotomiji in v sorodnih agrarnih skupnostih je narekovala realnost, da je bila zemlja še vedno izključna možnost preživetja. To je sililo kmečke družine in vaško skupnost k ohranjanju tistih družbenih in duhovnih sestavin, ki so oblikovale temeljne koordinate kmečke kulture. Dejansko osnovo kulturne fiziognomije v dani kmečki skupnosti je torej določal sočasni ekonomsko-družbeni položaj kmetov. V letih med svetovnima vojnama se je ohranjalo razmerje med ustaljeno kmečko in množično kulturo. Zaradi gospodarske krize so vplivi slednje stagnirali ali celo nazadovali.

Čas nemške okupacije je cvenske kmete, vsaj v gospodarskem oziru, spet vključil v zahodno tržno gospodarstvo. Njihova siceršnja pasivna zadržanost do nemških oblastnikov in povečini nevtralen odnos do tukajšnjega partizanskega gibanja dovolj nazorno ilustrirata kmečko previdnost, ki jo je narekovalo lastništvo zemlje. Z uvedbo nekaterih inovacij v kmetovanje, npr. umetnih gnojil, sejalic in *žetalic* v poljedelstvo, raba cementa v gradbeništvu, je bil med drugo svetovno vojno storjen pomemben gospodarski napredek. Te kmetijske stroje je kot edine cvenska kmečka delovna zadruga uporabljala še v 50. letih 20. stoletja. Dvig splošne življenjske ravni kmetov, h kateremu je pripomogel tudi črni trg, in rešeno socialno vprašanje sproletariziranih delavcev ter viničarjev sta faktorja, ki sta pustila v ozadju celo dejanska negativna dejanja nemške okupacijske oblasti.

Cvenski kmetje imeli so nekaj mesecev pred koncem druge svetovne vojne priložnost spoznati kulturo ruskih kozakov, ki so kot nemški kolaboranti deloma prebivali tudi na Cvenu. Med Cvenčani je najbolj odmevalo svarilo kozakov pred boljševisko kolektivizacijo vasi.

Poldrugo desetletje po osvoboditvi se socialna in profesionalna struktura Cvena nista spremenili. Struktura plastno diferencirane sošeske (po izviru, imetju, ciljih in mišljenju) se je podaljšala v novo družbeno stvarnost, ki je temeljila na socialističnih osnovah. Pritiski nove oblasti s kolektivizacijo vasi niso bili uspešni. Svoji zemlji zavezani cvenski kmetje so prestali tudi te pritiske in ohranili svojo posest.

Vse do srede 60. let 20. stoletja v ekonomsko-družbeni strukturi in socialnih odnosih, ki iz nje rastejo, niso opazne nikakršne spremembe, če razmere primerjamo s časom med svetovnjima vojnama. Izvzeti je le posledice nacionalizacije kmetijskih zemljišč, zaradi česar so se kmetije nekoliko zmanjšale. Konstantnost je kazala celotna kulturna podoba vasi. Posameznik je svojo dejavnost uskladi z zahtevami vaške skupnosti in njenim duhovnim sporočilom. Kmečka družina je še zmeraj poosebljala kmetijo v vsej življenjski samozadostnosti.

Materialna in socialna podoba Cvena se je začela spreminjati na začetku 60. let 20. stoletja, ko so v bližnjem Ljutomeru začeli delovati nekateri industrijski obrati. Cvenski dninarski in kočarski delavci, ki so se dotlej preživljali s priložnostnim delom pri kmetih, so se tako vključevali v nov delovni proces. Dninarjem in kočarjem so sledili tudi taki, ki so izvirali iz kmečkih družin. Ker so tudi prekmurski dninarji odhajali na začasno delo v Avstrijo in Nemčijo, je na kmetijah primanjkovalo delovne sile. Naraščajoča industrializacija v neposredni bližini izrazito kmetijskega sveta in hkrati rastoča deagrarizacija pretežno kmečke populacije sta v oblastvenih krogih zbudila zaskrbljenost za pridelavo hrane. Pragmatični ekonomski razlogi so narekovali spremembo državne kmetijske politike. Idejo o socializaciji vasi je zamenjalo kreditiranje zasebnega kmetijstva.

Industrializacija kmetijstva in hkraten proces zaposlovanja vseh plasti v vasi sta postala vir korenitih sprememb cvenske kulturne fiziognomije. Vsestranska delovna prizadevanja je pripisati gospodarski nuji in želji po dvigu življenjske ravni. Zaposleni so v cvensko kmečko

okolje prinašali nove in drugačne kulturne sestavine, ki so izvirale iz delavskega ali malo-mestnega okolja. Stare skromne hišice so zamenjali z velikimi in novimi in tako spreminjali dotedanjo naselbinsko podobo vasi. Ob opaznih družbenih preplastitvah sta rasli poklicna raznoterost in stopnja izobrazbe posameznikov. Cven kot izrazito kmečka panonska vas je zgubljala svojo specifično socialno naravo.

Novonastale ekonomske razmere so ožile širšo socialno vlogo kmetij. Specializacija kmetijske pridelave je odpravila njihovo samopreživetveno naravo, nove zaposlitvene možnosti nekmečkih vaških plasti pa tudi delodajalsko funkcijo. Prednosti nekmečkih poklicev danes med kmeti rahljajo vezanost na zemljo. Individualizacija kmečkega dela povzroča razpad tradicionalne kmečke skupnosti in iz njenih temeljev rastoče izročilne kulture. Gre za proces, ki je ga ustvarja vključitev kmetovanja v tržno gospodarstvo. Priče smo ukinjanju kmečke kulture, ki se staplja z mestno, množično kulturo.

Danes posredovanje stroja pri delu omrtvi neposredno doživetje, ki ga je v tradicionalnih oblikah kmetovanja začutil kmečki človek ob delovnem stiku z elementi narave, ko je njeno primarno danost obračal sebi v prid. Poprejšnja organska vpetost kmetovega materialnega družbenega in duhovnega življenja je (natančneje rečeno: družbene in duhovne prvine so rasle iz materialnih) pretrgana. Sodobna strojna kmetijska produkcija izključuje živo prepletanje elementov kmetove materialne produkcije z družbenimi razmerji in odnosu, šegami in navadami, verovanjem in ljudsko dramatiko. Nadmočna narava zgublja svojo mogočnost in ne navdihuje več predstav, misli in dejanj, ki so poprej osmišljali kmetovo duhovno naravo. V takšnih okoliščinah tudi na Cven vdira množična kultura, posredovana z radiem in televizijo. Neposredna kmetijska produkcija je odprla vrata posredni in posredovani kulturi, ki ne odseva več kmetovih produkcijskih odnosov, marveč je sredstvo trženja zahodnjaške miselnosti, ki naj zapolni duhovno praznino, kakršno prinaša enostranska, zaprta strojna kmetijska pridelava.

Ukinjanje skupinskih oblik delovnih opravil, oblik medsebojne pomoči in korenito krčenje številne delovne sile zaradi koncentracije vseh delovnih postopkov na eno osebo so dejavniki, ki omejujejo neposredne stike med delujočimi posamezniki kakor tudi stike v samih delovnih skupnostih. To je razlog, da je zamrla aktivnost vaščanov v starodavni *gmajnski* skupnosti tudi na tistih področjih, ki so za to skupnost še aktualna. Kolektivna kmečka duša se umika novim družbenim oblikam skupnega reševanja problemov, ki so utemeljeni na interesih posameznikov, vključenih v začarani krog moderne delitve dela. Celo za politično delovanje kmetov lahko trdimo, da je njihova temeljna orientacija bolj posledica vplivov posamičnih akterjev moči kakor pa osebnega političnega prepričanja, ki je poprej živo zniknilo iz njihovih produkcijskih razmerij. Nesporno je namreč, da tako načini kmetijske produkcije kakor tudi okoliščine, v katerih ta produkcija poteka, puščajo pri njenih nosilcih, tj. kmetih, sledi, ki se kažejo v raznoteri odvisnosti kmečke psihe od kmečkega ustvarjalnega procesa.

Specializacija kmetijstva vodi v enostransko produkcijo, ki je dotedanjo najširšo delitev dela na kmetiji na vse člane družine in ob osebni odgovornosti vsakega posameznika do

drugih zamenjala z novo »tehnično rešitvijo« v liku mehanizirane osebe. To je največkrat gospodar. Vsa dosedanja vsestranska dejavnost kmeta se tako reducira zgolj na materialno produkcijo. Gospodarjeva suverenost tudi pri razpolaganju s časom in s tem možnost za vsestransko aktivnost, npr. vključenosti v družbeno življenje, zgublja poprejšnjo prioriteto vloge. Odkar zakonitosti tržišča zahtevajo od kmeta konkurenčno produkcijo pridelkov za tržišče in je kmetijska pridelava v temelju zgubila zgolj samovzdrževalno vlogo, je podrt tradicionalno ravnotežje med hedonskimi (hrana), elevteričnimi (svoboda) in aksiološkimi (duhovnost) vrednotami.

Danes kmet v boju za obstanek v pretežni meri producira le materialne dobrine. Svetovno tržišče ga sili v enostransko produkcijo, v gojitev monokultur in usmerjene dejavnosti (poljedelstvo, govedoreja, prašičereja). Specializirana produkcija vodi v zaprt horizont, v katerem ni nastavkov za živo, organsko povezano prepletanje tako materialnih produkcijskih kakor tudi družbeno-praktičnih in duhovnih prvin. Enostranska produkcija je kmeta izrinila iz območij, kjer bi lahko predstavljal svoj ekonomski položaj kakor tudi svojo družbeno in osebno vlogo. Odkar se kmečka kultura pretaplja v množično kulturo, se spreminja tudi kmečka miselnost. Ko tudi cvenski kmet ni več pretežno samoprehranjevalec, ne vzgaja sam semen ter njegovo poglavitno orodje nista več motika in plug, temveč se mora prilagajati razmeram, ki jih prinaša tržno gospodarstvo, se je premaknilo tudi težišče njegove miselnosti. Njegovega ravnanja ne motivirajo več instinktivno-čustveni zgibi, porojeni iz osebno-neposrednega prisvajanja narave in izročila, temveč socialno utemeljene predpostavke, ki prihajajo od kmetijskih strokovnih služb. Neposredna izkušnja ni več glavno vodilo; posredovanje znanj je zamenjalo pridobljene izkušnje celih generacij. Kmečki človek komaj še sledi napredku splošnega razvoja in ga pogosto tudi ne dohaja. Kdor ne sledi racionalizaciji kmetijstva, ga povozi čas. Že delovne operacije s sodobnimi stroji, vključevanje kemije in računalništva v kmetijstvo racionalizirajo kmečko miselnost.

Tudi vdor meščanske bivalne kulture v kmečko naselbinsko jedro Cvena spreminja izvirno kmečko arhitekturo in notranjo hišno opremo. Racionalizacija daje prednost sodobni in cenejši industrijski hišni opremini.

Prav tako se oblačilni videz kmečkih ljudi v ničemer ne razločuje od oblačilne kulture mestnega človeka. Podobno je lastništvo avtomobilov in s tem možnost potovanja kazalnik nove miselnosti, ki jo je prinesla tržna produkcija in s katero se kmetje izenačujejo z delavci in uslužbenci. Prav tako se kmečki človek ne ogne porabniški mrzlici ob nakupih v trgovini. Vključevanje v posredne odnose na vseh ravneh kmete dobesedno potiska v »racionalne« sheme in sestav sodobne slovenske družbe.

Premik iz emocionalne vezanosti v racionalno distanco je opazen tudi ob prehajanju kmetij na naslednike. V 60. letih 20. stoletja si večina cvenskih kmečkih sinov, kandidatov za naslednike, še mislila ni, da bi kmetijo in starše pustila propadu. Čustvo do rodne domačije in njenega obstanka je premagalo še tako racionalne možnosti, ki so se jim ponujale zunaj kmetije. Pridobitniška miselnost, ki je vdrla v kmečko okolje, je ponujala prednosti, ki so jih kmečki otroci videli v nekmečkih poklicih. Motivacije, nastale iz povsem praktično-

racionalnih življenjskih zgibov, so prevladale nad dotlej močnejšo emocionalno vezanostjo na kmečki dom.

Odkar kmet pri svojem delu ne posega več v preoblikovanje narave osebno, z močjo svojih rok, in predmet njegove pozornosti ni prvobitna narava z močjo svojih zakonitosti, s katerimi bi ga prisilila, da se pokori »njenemu prav«, temveč je delo nadzorovano s posredovanjem mehanskih naprav, je zgubil pogled na naravno klaviaturo objektivnih zakonitosti. Tudi zunanji svet dojema posredno in ga zato sploh ne doživlja več.

Ker delo ni neposredno osebno, tudi ni individualno doživeto. Kmet, ki je ob ročni pridelavi hrane z osebnim očesom spremljal rast posevkov od setve do žetve, je tudi svoje notranje življenje vključil v ta organski ritem narave. Organska povezanost med rastjo v naravi in kmetovo ustvarjalnostjo, ki je prisluhnila moči narave, je izzvala v njem občutje globljih duhovnih vrednot, ki to rast presegajo in so od nje močnejše, močnejše pa tudi od njega samega. To je bil kmetov notranje doživeti Bog.

Strojna produkcija ne spodbuja kontemplativnega razmišljanja; kmeta doživljajsko ne determinira več celota, temveč povsem parcialni, koristnostni (pragmatični) vidik: spopad z naravo in borbo za preživetje sta zamenjali zadostitev tržnim ekonomskim zahtevam in obvladovanje tehnološkega procesa, ki je v svoji enodimenzionalnosti nasilje nad naravo. Kmetovega notranjega Boga je zamenjal pozunanjeni pridobitniški malik.

Posredna mehanska produkcija je zakrila kmetov neposredni stik z elementarno naravo. Empirično doživetje zunanje neposrednosti narave in možnost njene uravnave, da deluje človeku v prid, je bila v tradicionalnem kmetovanju kmetu le sredstvo. Cilj je bil globlji, bil je presečišče naravne stihijskosti, ki jo je odseval zunanji videz narave, in človekovega iskanja svojega mesta v tej stihiji. Tu se je oblikovala kmetova predpostavka duhovnega fluida – Boga.

Če je torej empirično doživetje zunanosti spodbujalo kontemplativno ponotranjeno osmislitev tega doživetja z duhovnim pojmom (hagiološke vrednote) in če ob tem empiričnem doživetju predpostavimo, da je šlo pri tem za pridobivanje temeljnih dobrin za preživetje (hedonske vrednote), potem si je kmet ob tem izbral še osebno (bivanjsko) neodvisnost (elevterične vrednote). Posrednik med kmetom in naravo (tehnika) je odtujil kmetovo elementarno doživetje narave in s tem njegove projekcije tako duhovnih vrednot kot tudi zavest osebne svobode.

Na mesto duhovnih vrednot, ki so bile poprej zunaj delovnega procesa in so bile osrednja vsebina, je stopil sam stehnziran delovni proces v vlogi produkcije velikih količin hrane. Gre za težnjo, ki težišče poprejšnje kmečke osrednje duhovne miselnosti preveša v osrednjo racionalno. Tako se izvirna empirično-doživljajska miselnost kot »logika zdrave kmečke pameti« umika posredni racionalni miselnosti, kakršno je prinesel sodobni agrotehnični razvoj.

Dokler je kmet delal le z močjo svojih rok in s pomočjo konjske vprege, se je v primarnem delovnem procesu osredinjal na ustvarjalne možnosti, v okviru katerih je naravo usmerjal sebi v prid. Še na misel mu ni prišlo, da bi opustil vztrajanje pri hkratnima spopa-

du in simbiozi z naravo, pa tudi v položaju, v kakršnega ga je postavilo življenje. Odkar so stroji pri kakem opraviilu nadomestili delo več rok, se je pretrgala vez, ki je kmeta zavezovala vztrajanju na kmetiji. Tako rekoč fatalno vztrajanje s kmetijo in na kmetiji, na kar je bil stoletja osredotočen slovenski človek, je začelo doživljati svoj konec takoj, ko je kmet nehali biti le samoprehranjevalec; ko je začel ustvarjati presežno vrednost, se pravi, ko so nastajali nekmečki poklici.

Poslej je kmet stopnjeval delovno vnemo, pa ne v spoprijemu z naravo, temveč z ekonomičnostjo v lastnem gospodarstvu, ki je zaradi nabave strojev, ki so nadomestili manjkajočo delovno silo, čedalje bolj načenjalo kmetov proračun. Poprejšnja osredninjenost na eksistenco se je prevešala v iskanje novih gospodarskih možnosti, uporabo novejše sodobnejše tehnologije, vse do spoznanja o popolni nezmožnosti konkurence kmečkega poklica z drugimi poklici, in to v vseh pogledih. Od tod vodi samo še logični izhod velikega števila kmečkega prebivalstva – beg v nekmečke poklice.

Kmečka produkcija, ki ni več osredinjena na preustroj narave, temveč na stopnjevanje količin kmetijske pridelave, namenjenih tržišču, postavlja kmetijskega producenta iz poprejšnjega statičnega položaja samoprehranjevalca v zelo dinamično izpostavljenost tržnim zahtevam.

Avtomobilizem je povečal mobilnost in razbil bivanjsko zaprtost v homogeno skupnost. Tržno kmetovanje zaradi tržnih stikov omogoča nova poznanstva in razbija hermetično zaprtost v krog sosodstva in interesov vaške skupnosti. Porabniška miselnost, ki se s širitvijo svetovne trgovske mreže razširja tudi na kmečko prebivalstvo, stopnjuje njegovo vsestransko življenjsko mobilnost. Kmečki človek ni več priklenjen na dogajanje v vaški soseski, mediji informiranja ga silijo, da nenehno sprejema tekoče dogodke iz vse širšega prostora. Ob kopici novih podatkov ostaja njegov doživljajski horizont vse bolj na obodu. Celotakšni življenjski pojavi, kakršna je smrt v družini, ne pustijo več daljnosežnih čustvenih posledic. Vse večja delovna obremenjenost tistih, ki so »delovni« nosilci kmetije, izriva življenjski tempo, ki načenja mnoge doslej še spoštovane življenjske simbole. Tudi šege in navade, ki so bile za prednike temelj vaške duhovne kulture, so, če še živijo, v službi pridobitniške miselnosti ali celo industrije zabave, kakršna danes v vseh mogočih oblikah vznemirja tudi kmečko okolje.

Kmet v svojem ustvarjalnem naporu ni usmerjen v primarno strukturo narave, temveč v posredno delovno sredstvo (stroj), s katerim le stopnjuje svoj že tako programirani poseg v izvorno naravo, in pri tem ostaja le na površju, ne da bi iskal povezave med zunanjo pojavnostjo stvari in njihovo globljo povezanostjo. V tem procesu bega od ene stvari k drugi, od informacije k informaciji, pri čemer se njegova čustva in razum ne pogrezajo niti v globino njegove osebnosti niti v povezave med njim in skrivnostno naravo. Stroj je ohromil občutek za praktično dejanje. Kontemplativni svet izginja. Kmečko dušo preplavljajo postvarjeni ideali.

Kmetov spopad z naravo z golimi rokami je v njem izrazito afirmiral notranjo moralo, da vztraja tudi v največjih preskušnjah. Rastoči življenjski standard je omajal voljo v vztra-

janju, tudi ob najtežjih elementarnih nesrečah. Izrazito integracijska usmerjenost kmečke osebnosti, ki je rasla iz njegove neposredne rasti z naravo in iz njenih sadov, razbijajo danes močni dezintegracijski pritiski. Ogromni stroški moderne kmetijske pridelave, nerentabilna uporaba kmetijskih strojev, vsakodnevna vezanost na živino, negativno javno mnenje o kmečkem poklicu so vzroki, ki kmetom jemljejo voljo do vztrajanja pri kmetovanju. »Nikalna« miselnost, ki je zajela slovensko vas, dobiva razsežnosti, da postaja obstoj kmeta vprašljiv.

Cvenskim kmetijam je osnovno historično podlago postavila sekundarna kolonizacija s štiristoletno fevdalno gospodarsko ureditvijo in podrejenost cvenskih kmečkih podložnikov najprej cvenski, nato dolnjegrajski in končno braneški graščini. Geografski položaj vasi ob ogrski meji, z utečenimi trgovskimi potmi v notranjost stare Avstrije in z Ogrske v severno Italijo, rodovitno Mursko polje ter bližina kulturno in gospodarsko naprednih posameznikov v Ljutomeru so nato temeljno sooblikovali njeno življenje. Uvajanje lahkih konj na kmečka gospodarstva od terezijanske dobe, njihov tržni pomen in postopno vrednost konja kot statusnega simbola murskopoljskih kmetov so spodbudili prirejanje vsakoletnih konjskih dirk na Cvenu. Gre za dogodek, ki je vasi dajal specifični pečat.

Cven je največja vas na Murskem polju, ki je imela središčno vlogo v poprejšnji cvenski občini in poznejši krajevni skupnosti. Nadvse opazna prizadevnost je naselje v vseh obdobjih postavljala pred druge murskopoljske vasi. Takšen položaj je vodil najpomembnejše akterje gospodarskega napredka v nekdanjem ljutomerskem okraju in celo Štajersko kmetijsko družbo v času stare Avstrije, da so v okviru vse slovenske Štajerske prav na Cvenu uvajali prve združne oblike. Podobne okoliščine so verjetno usmerjale nemško okupacijsko oblast, ko je na Cvenu zgradila barake za Reicharbeitsdienst (rajhova državna služba) za gospodarsko preobrazbo Murskega polja, najpoprej Cvena. Vprašanje je, kateri motivi so po drugi svetovni vojni vodili socialistične oblastnike, da so s kolektivizacijo vasi začeli prav na Cvenu.

Zaposlovanje članov kmečkih družin in celo nosilcev kmetij je zdaj na Cvenu vsakdanji pojav. Iz svojih delovnih okolij in osebne vključenosti v sodobno informacijsko družbo prinašajo na svoje domove kulturne elemente, ki ne odsevajo produkcijskih odnosov, nastalih ob človekovem stiku z zemljo. Še več – kmečka (ljudska) kultura zgloblja svojo statično naravo in se ob vplivih mestne kulture vključuje v množično. Toda, ali ni bila tudi kmečka (ljudska) kultura le posebna oblika množične kulture, ko so njene značilnosti povzročali specifični produkcijski odnosi v danem družbenozgodovinskem toku?

Razmerje med človekom in zemljo je v času med svetovnima vojnama vznemirjalo tudi nekatere literarne duhove v Evropi. Hamsunovo oznanilo o zemlji kot blagoslovu je v romanu *Jammica* polemično zavrnil Prežihov Voranc. Prežihovim literarnim junakom zemlja ni blagoslov, temveč demon, ki uničuje in ugonablja človeka. Njegov človek iz boja z naravnimi silami prihaja poražen. V nasprotju s Prežihom vsaj junaki Kranjčevih zgodnjih del sprejemajo zemljo v duhu hamsunovske filozofije zemlje. Celó še v nekaterih poznejših romanih je zemlja Kranjčevemu človeku uteha pred pogubno civilizacijo. Nedvomno je

cvenskemu človeku bliže Kranjčeva in s tem Hamsunova vizija zemlje: v njej vidi veliko možnosti, ki lahko osrečijo ustvarjalnega človeka. Da stik z zemljo lahko oplemeniti človeka, je poudaril Lev. N. Tolstoj v romanu *Vojna in mir*, ko je pozitivne karakterne lastnosti pripisal moskovskemu plemstvu, ki se ni odpovedalo stiku z zemljo. Za razloček pa je bilo petrograjsko, ki se je ločilo od zemlje, manj plemenito. Slutnjo, da kmečki človek živi v ustvarjalni harmoniji z naravo, in svoje nestrinjanje z mestnim plagiastvom je izpovedal Boris L. Pasternak v romanu *Doktor Živago*.

Etnološka analiza Cvena kot panonske kmečke vaške skupnosti, in to v označenem času okviru, je želele preveriti tudi v uvodu predstavljena spoznanja nekaterih slovenskih intelektualcev o kmetu in kmečki kulturi. V mislih imamo Rajka Ložarja, Josipa Jeraja, Franceta Vebra in Ludvika Puša. Skupno jim je, da so o kmetstvu razmišljali, ne da bi upoštevali njegovo konkretno prostorsko in časovno določenost. Z deduktivno metodo so posplošili spoznanja predvsem tujih avtorjev o kmetu in s tako proizvedeno konstrukcijo ilustrirali lastnosti slovenskega kmeta. Motrili so ga skoz ideološko prizmo krščanstva; Puš in Jeraj tudi eksplicitno skoz interese političnega katolicizma.

Težko si predstavljamo etnološko obravnavo cvenskih kmečkih družin, ki bi predmetno področje raziskave zožila v okvire, ki so po Ložarju zamejevali narodopisna prizadevanja. Občestvenost in tradicionalnost, ki ju je Ložar poudarjal kot temeljni značilnosti ljudske kulture, z jasnim poudarkom, da so nje nosilci kmetje, sta dejansko zelo opazni sestavini tradicionalne faze cvenske kmečke kulture. Toda spremljanje kmetovanja skoz kapitalistično fazo je razkrilo, da so lastnosti, ki jih je Ložar štel za temeljna določila kategorije ljudstva z občestvenostjo in tradicionalnostjo vred, dediščina ekonomsko-družbenih odnosov, ki so določale kmeta-podložnika v času fevdalizma. Kapitalistični razvoj je kmečke kulturne ostaline iz fevdalne ekonomsko-družbene formacije povezoval z novimi kulturnimi elementi. Že v zadnji tretjini 19. stoletja je cvenska kmečka skupnost kazala visoko stopnjo valence s takratno množično kulturo, ki je bila produkt kapitalističnih družbenih odnosov, v katerih kmet ni bil več konstitutivni element zgolj teritorialno in socialno določenega ljudstva, temveč naroda in države. Številne gospodarske, kulturne in politične prvine, ki jih je doslej poznalo le mesto, so prerajale Cven. In sinteza novih kulturnih komponent, torej njihova modifikacija s starimi, je bila toliko uspešnejša, kolikor bližja je bila izročilu.

Spoznali smo, da se tradicionalne kulturne oblike ohranjajo tako dolgo, dokler so v postopnem prehodu v popolno prevlado množične kulture funkcionalno upravičene. Osiromašen je torej etnološki pristop, ki predmetno področje svojih raziskav omeji le na določene, iz celotne organske povezanosti iztrgane ljudske kulturne sestavine.

Zelo ustrezna se zdi Jerajeva identifikacija kmetstva s kmečkim stanom, tj. sinonim za družbeno plastno in kulturno enovitost kmečke skupnosti. Vsekakor se je v kapitalizmu, ko je kmet postal lastnik zemlje, kmečka kultura spreminjala in ni odsevala le družbenih značilnosti podložniškega razreda, temveč tudi skupnosti z že razvijajočo se politično zavestjo. Toda Jeraj ni sprejel celote kulturnih sprememb, ki jo je tudi v kmečko kulturo prinašalo

vdiranje kapitalističnih odnosov in liberalnih pogledov. Kot moralni teolog je vztrajal pri ohranjanju tistih prvin kmečke kulture, v katere se organsko vrašča tudi slovenska vernost. Kmečkemu etosu, kateri temeljni sokomponenti sta po Jeraju vera in na njej sloneča morala, so temelj kmečka posest in na odvisnosti od zemlje temelječa razmerja v kmečki družini in vaški skupnosti. Jeraj je želel, da se ohrani ta kmečka kulturna dediščina, ki je rezultat predkapitalističnega razvoja. Je namreč nazorsko nasprotje pogubnim vplivom, kakršne tudi na vas prinaša mestna civilizacija.

Analiza življenja cvenskih kmetov je pokazala, da sprememba temeljnih ekonomskih razmer in odnosov spreminja tudi družbeno in duhovno vsebino. Kmečka družina in z njo vaška skupnost sta nosilca krščanskega etosa, dokler je vsak posameznik v tej skupnosti življenjsko odvisen od eksistenčnih razmer, ki določajo tudi socialne odnose in duhovno življenje znotraj nje. Ko se v spremenjenih družbenih razmerah z vključitvijo v moderno delitev dela posameznik otrese ekonomske odvisnosti od kmetije in kmečke družine, popustijo dotedanje družbene in duhovne vezi, vključno s konzervativnim kmečkim etosom. Sprejme kulturne pojave mestnega in delavskega okolja. Spremembe v socialni orientaciji in na lestvici duhovnih vrednot so vidne tudi v tistih kmečkih družinah, katere člani še vztrajajo na kmetiji, vendar so se zaradi specializacije kmetije vključili v tržno gospodarstvo. V novem položaju polagoma sprejmejo množično kulturo.

Razširitev Jerajevih etičnih implikacij slovenske vasi v njeno splošno socialno vlogo najdemo v Vebrovih pogledih na kmetstvo. Vebrovo razmišljanje o kmetstvu kot fundamentalni plasti in kmečki produkciji kot izhodiščni za vse druge je bilo sorodno nazorom nekaterih sočasnih evropskih intelektualcev in socialnih gibanj. Gospodarska in za njo duhovna kriza sta motivirali idejo o zemlji in kmetu kot rešiteljih evropske krize. Agrarizem, zlasti slovanski, naj bi, kakor je razmišljal Veber, v svoji mesijanski vlogi tvoril normativ socialnosti, kmetstvo pa bazo nove – kmečke države.

Gospodarska kriza je rodila drugo svetovno vojno, povojna odprava njenih posledic pa, vsaj na Slovenskem, nesomerno uravnan razvoj kmetijstva in industrije. Ne le da agrarizem ni postal paradigma urejanja zapletenih socialnih odnosov, kmetijska pridelava sama se v svoji količinski stopnjevanosti spreminja v industrijsko produkcijo.

Upoštevač empirično raziskavo o cvenskih kmetih ne moremo pritrditi Vebrovi teoriji osmih polarnih dvojic miselnosti, ki naj bi bile v kmečki produkciji v povsem uravnoteženem razmerju. Ugotovili smo, da v oblikah tradicionalnega kmetovanja prevladujejo prvinske miselne oblike, torej take, ki so zniknile iz neposrednega kmetovega stika z naravo in jim je težišče instinkt, medtem ko je težišče moderne kmetijske produkcije z uporabo strojev in vključevanjem v tržno gospodarstvo v racionalni miselnosti in njenih miselnih komponentah.

V Puševem utemeljevanju kmečkega stanu vidimo ideološko nadgradnjo Jerajevih in Vebrovih stališč o tem vprašanju z neposrednimi političnimi aplikacijami. Puš je predpostavil sociološko in psihološko zvezo med kmečkim stanovskim gibanjem in političnim katolicizmom. Slovenskemu katoliškemu gibanju je kmečka vernost skupaj z etičnimi vrednotami,

ki vključujejo tudi ljubezen do doma in domovine, temeljni duhovni kapital homogenega vaškega kolektiva. Puš je videl v vaškem kolektivu populacijo, ki je zmeraj predana nauku Cerkve, priznavala njeno avtoriteto. Zato jo je treba politično aktivirati. Tako kakor Veber je tudi Puš kmetstvu pripisal mesijansko vlogo. Kmečko stanovsko gibanje pa je potrebovalo vodnika in po Pušu ta vloga pripada slovenski Cerkvi. Gre za simbiozo, ki je na strankarski ravni doživela zgodovinsko uresničitev v Slovenski ljudski stranki. In kmečko stanovsko politično gibanje je bilo v razmerah omejenega političnega delovanja le prikrita alternativa zanjo.

Če se je to gibanje zlasti v osrednji Sloveniji med drugo svetovno vojno zapletlo v spor s Partijo s poznanimi posledicami, tega za Ljutomersko področje ne moremo trditi. Aktivnost privrženecv katoliškega kulturnega kroga je bila do začetka vojne opazna v odsekih in krožkih Ljutomerske Prosvetne zveze. Med drugo svetovno vojno tudi ni bilo videti povezave med pripadnostjo katoliškega kulturnega kroga in osebnim opredeljevanjem posameznikov. Odnos cerkvene hierarhije v mariborski škofiji do okupacije je bil namreč drugačen kot v ljubljanski škofiji.

Označenih vrednot kmečkega stanu Puš ni postavil v določene časovne okvire, ampak jih je označil kot splošno veljavne za kmečki svet in jim s tem dal pečat statičnosti. Statičnost je podaljšal v psihološko oznako kmetove osebnosti, ki ima najzanesljivejši kompas v svoji vključenosti v pradanost, torej v ustaljeni red, ki določa odnose v kmečki skupnosti. Pojem pradanosti je bil Pušu le sinonim za trojno pranavezanost: na zemljo, človeka in Stvarnika. Tudi Puš je gradil pojem kmečke duše, tako kakor Jeraj kmečki etos, na časovno določeni ekonomski realnosti, ko je bila zemlja temelj preživljanja večini Slovencev. Psihološke vidike kmečke kulture, prelite v termin kmečka duša, s poudarkom njene pranavezanosti, je gradil na specifičnem izseku kmetstva, ki je najbolj ustrezal ideologiji, ki jo je zagovarjal. To je bil svet konservativnih kmečkih vrednot po njegovem nediferenciranega človeka, ki je še zavračal mestne vplive. Puševo razumevanje trojne pranavezanosti je bilo izraz popolne kmetove eksistenčne odvisnosti od zemlje in v krutem spopadu z njo v okviru kmečke družine ali vaške skupnosti medsebojno povezanih ljudi. Obe komponenti vključujeta tretjo, namreč duhovno razsežnost, katere sestavni del je bila tudi vera.

Spremljanje kmečkih kulturnih duševnih prvin pri cvenskih kmetih se je izostrilo v drugačno podobo, kakor nam jo v svoji splošni duševni oznaki kmečkega človeka nakazal Puš. Že v času med svetovnjima vojnama, ki se ujema s časom Puševih razmišljanj, je na Cvenu zaznati nove gospodarske poglede, ki so spreminjali tudi razmerja med ljudmi. Prav tako nekaterim kmetom niso bili tuji liberalni pogledi na življenje. Omenjeni pojavi torej na konkretnem primeru cvenskih kmetov negirajo Puševe statične poglede.

Popoln odmik od Puševih pogledov smo spremljali v poznih 60. letih, torej v fazi stopnjevanje deagrarnizacije, ko je z možnostjo zaposlovanja v nekmetijskih dejavnostih, popustila poprej očitna vezanost na zemljo. Z njo je popuščala kohezivna vez med člani vaške skupnosti, hkrati je usihala kmečka izročilna duhovna kultura, katere sestavni del je bila tudi vera. V spremenjenih delovnih okoliščinah so se med ljudmi tkale drugačne socialne vezi,

ki so ustrezale novonastalemu položaju, v katerem so se znašli posamezniki. V tem je bil začetek procesa, v katerem se je izročilo vaške soseske prepletlo s povsem novimi prvinami, ki jih je ponujala uveljavljajoča se množična kultura.

V razmišljanjih obravnavanih slovenskih intelektualcev vidimo ideološko polarizacijo tiste vrste, ki si pred vdirajočim liberalizmom v slovenski vasi in slovenskem kmetu utrjuje svojo tradicionalno postojanko. Gre za zaveznitvo med cerkveno institucijo oziroma katoliško usmerjenimi intelektualci in kmetstvom. Mestna kultura, ki z rastočim kapitalizmom vdira v slovensko vas, načenja tradicionalne vrednote in ob tem tudi versko privrženost slovenskega kmeta. Katoliško usmerjeni intelektualci zato načelno poudarjajo tiste kulturne komponente slovenske kmečke kulture, kakršno je kazalo kmečko življenje še pred vdorom mestne kulture v kapitalistični dobi. Tedaj je bila tudi vera vpeta v celotno fiziognomijo te kulture. Cerkev kot konstitutivni instituciji fevdalnega družbenega reda je nedvomno najbolj ustrezala tista stopnja v razvoju kmečke kulture, ki je bila optimalno avtentična s cerkvenim naukom, tj. je primarna kmečka kultura, determinirana s statiko fevdalnega ekonomsko-političnega sistema. Svarilo pred kvarnim vplivom mestne kulture, ki je produkt kapitalizma, je dokaz, da je ljudska, torej kmečka kultura nastala v fevdalnem družbenem redu in ji je bila nova prihajajoča množična kultura moteči tujek.

Na primeru cvenskih kmetij smo spoznavali kmečko kulturo z raziskovalnim poudarkom na njeni kapitalistični razvojni fazi. Raziskava nas prepričuje o fevdalnem genetskem temelju kmečke kulture, njenem postopnem razkroju v dobi kapitalizma in končno popolnem zlitju z množično kulturo v sodobnem industrijskem kmetijstvu. Gre za kulturni pojav, ki vznikne ob nastanku družbene skupine, doživi z njeno socialno rastjo vrhunec razvoja in se z njenim zatonom odmika ter spoji z množično kulturo.

LITERATURA

Avčin, France

1969 *Človek proti naravi*. Ljubljana: Tehniška založba.

Baš, Angelos

1978 O »ljudstvu« in »ljudskem« v slovenski etnologiji. V: Kremenšek, Slavko in Angelos Baš (ur.), *Pogledi na etnologijo*. Ljubljana: Partizanska knjiga (*Pogledi*; 3): 68–90.

Jeraj, Josip

1933 *Naša vas*. Ljubljana: Slovenska šolska matica: 30–158.

Kovačič, Fran

1919 Doneski k Starejši zgodovini Murskega polja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 15: 32–34.

Kremenšek, Slavko

1983 O ljudstvu in ljudski kulturi. V: Kremenšek, Slavko, *Etnološki razgledi in dileme 1*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (*Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva*; 11): 100–112.

Ložar, Rajko

1944 Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen. V: Ložar, Rajko (ur.), *Narodopisje Slovencev 1*. Ljubljana: Založba Klas: 7–12.

Novak, Vilko

1960 *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana: Državna založba Slovenije: 3–4.

Pasternak, Boris

1970 *Doktor Živago*. Ljubljana: Cankarjeva založba (*Sto romanov*): 334.

Puš, Ludovik

1939 *Kmečki stan. Psihološke in sociološke korenine kmečkega stanovskega gibanja*. Ljubljana: Banovinska založba šolskih knjig in učil.

1941 *O kmečki duši. Donos k psihologiji kmečkega človeka*. Ljubljana: Kmečka zveza.

Slavec Gradišnik, Ingrid

2000 *Etnologija na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: 220–230.

Trstenjak, Anton

1992 *Misli o slovenskem človeku*. Ljubljana: Mihelač.

Veber, Franc

1927 *Idejni temelji slovanskega agrarizma*. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga.

Zadravec, Franc

1972 *Zgodovina slovenskega slovstva 7*. Maribor: Obzorja.

ON PEASANT CULTURE

The subject of my research is peasant culture, the structure of which has been analysed in the village of Cven in four time periods: 1878–1918, 1918–1941, 1941–1945, and 1945–2003. Having organized my research in this manner I was also able to examine the work of Slovenian intellectuals Rajko Ložar, Franc Veber, Josip Jeraj, and Ludovik Puš on the way of life in Slovenian villages and on the culture of their inhabitants. An analysis of certain elements of the peasant culture of the seventeen Cven farmsteads chosen for the purpose of this study indicates that the characterization of the peasant culture dealt with in the dissertations of the above-mentioned researchers was based on static standardization of catholic ideology to which they belonged. According to them, the peasant culture best corresponded to this ideology as long as it maintained

the religious values within the framework of the whole peasant culture necessitated by the feudal economic and social system.

With the growth of capitalism after 1848 the natural economy was replaced by monetary economy. The farmers, who had little experience to adequately adapt to these new economic conditions, often took out loans and became victims of merciless usurious banks and individuals. Some progressive-minded Slovenian intellectuals as well as prominent political and economic figures tried to stop this policy by founding cooperatives, savings banks, and loans banks, thus making it possible for the farmers to compete with German economy. The elements of mass culture, brought to Slovenia by means of founding Slovenian associations and political parties, soon overwhelmed the original cultural elements of the Slovenian peasant culture. The nearer these new cultural forms were to the traditional peasant culture, the more useful this cultural syncretism was.

After 1918, when the First World War ended, the farmers of Styria, which was then incorporated in the newly-formed state of Yugoslavia, lost the well-established Austrian market and had to adapt to the circumstances on the Yugoslav market. Combined with the gradual disappearance of different trades, this brought about the stagnation of Cven that lasted until the Second World War.

In both of these periods, which were still characterized by traditional farming, the land denoted the means of survival for the farmers of Cven. Possession of land determined social relationships among the members of the peasant family. As the exclusive employer of day labourers and cottagers, the farmer's social status grew considerably. Daily encounters with nature, experienced by members of the entire village community, and the interdependence of its members, were the principal reasons for the continuity of their spiritual culture. In the period of traditional farming, the farmer created instinctively and was led by emotions, which is why such this emotional way of thinking prevailed at this stage of low technological development.

During the Second World War the German occupying government introduced some economic innovations and renewed the old Styrian market. After the Second World War, in the 1960s, the growing industrialization of Ljutomer still furthered the gradual deagrarianization of Cven. The mechanization of farming, which was the consequence of altered social and economic circumstances, rapidly individualized the hitherto collective working forms. Once self-sufficient farmsteads were replaced by market-oriented farms, which loosened the cohesive elements that used to bond farming families as well as the previously closely-knit members of the village community.

Industrialized farming and fierce competition on the market changed the once-traditional agricultural mentality to turn to large-scale and more rational management of farms. The once-homogeneous peasant culture has thus been replaced by the modern heterogeneous mass culture.